

9. Zanevych, M. (2017). U poloni starykh kontseptsii: shcho vplyvaie na ukrain-sku polityku Polshchi, rezhym dotupu: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409> (data perehliadu: 12.03.2020).

Матеріал надійшов до редакції 18.11.2020 р.

УДК 327.82(1-622НАТО):623.454.8-047.64

Тетяна Мельник,

науковий співробітник,

Одеського центру з питань нерозповсюдження

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

ORCID ID: 0000-0001-6744-2610

Tetianamelniq@gmail.com

DOI10.29038/2524-2679-2020-02-136-155

РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ТА КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМИ, ЯК НАДСИСТЕМА Й ГАРАНТ СТАБІЛЬНОСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглянуто режим нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями як комплексне середовище Євроатлантичної безпекової системи, її надсистему й міжнародне поле взаємодії з іншими акторами. Розглянуто фундаментальну роль Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як системоутворювального договору та вплив сучасної міжнародної динаміки на розгойдування основ контролю над озброєнням. Особливу увагу приділено причинно-наслідковим зв'язкам у процесах, що відбуваються у двох системах, і яке відображення вони знаходять одна в іншій.

Говорячи про систему нерозповсюдження, підкреслюємо роль НАТО й США. Розглядаються пов'язані з цим контроверсійні питання. Проаналізовано внесок Заходу в досягнення без'ядерного світу та стримувальні фактори на цьому етапі. Окремо відзначено, що наразі ядерна гонка озброєнь проявляється не в кількісному, а в якісному вимірі в контексті масштабних модернізаційних проєктів ядерних держав.

Водночас виокремлено деструктивний вплив виходу США з низки міжнародних договорів, як-от Договір про ракети середньої й меншої

дальності та інших, які президент Трамп оцінив як неефективні відповідно до його переважно двосторонньої політики, на відміну від багатосторонньої дипломатії Обами. Схожа доля спіткала й Договір про відкрите небо та все ще може спіткати Новий СНВ, незважаючи на обрання Дж. Байдена новим президентом.

Звернуто увагу на брак підтримки Договору про заборону ядерної зброї на Заході й загрози, які він становить не лише для режиму ДНЯЗ, а й для Євроатлантичної системи. Згадано, що досі не набув чинності також Договір про всебічну заборону ядерних випробувань і можливі наслідки взаємних звинувачень США й РФ у цьому контексті.

Загалом зроблено висновок про тісний зв'язок між режимом нерозповсюдження та Євроатлантичною безпекою, двосторонній вплив рішень і подій, що відбуваються в тій чи іншій системі. Також акцентовано увагу на тому, що збереження системи нерозповсюдження й контролю над озброєннями перебуває в інтересах усіх міжнародних акторів задля збереження стратегічної стабільності та передбачуваності розвитку міжнародної ситуації.

Ключові слова: Євроатлантична система безпеки, нерозповсюдження ядерної зброї, контроль над озброєннями, ДНЯЗ, НАТО, ДРСМД, СНВ, ПРО.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Питання безпеки сьогодні є актуальними й комплексними. Вони охоплюють широкий спектр питань та вимагають адекватних компенсаторних відповідей. Сучасний глобалізований світ тісно пов'язує країни з різних континентів і їхні долі. Система нерозповсюдження, що заснована на багатьох міжнародних договорах, створює певну стабільність і передбачуваність поведінки гравців на міжнародній арені.

Євроатлантична безпека тісно пов'язана з міжнародними договорами з контролю над ядерними озброєннями, такими як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), Договір про протиракетну оборону (ДПРО), Договір про ракети середньої та меншої дальності (ДРСМД), Договір про стратегічні наступальні озброєння (Новий СНВ), Договір про всебічну заборону ядерних випробувань (ДЗВЯВ), Договір про відкрите небо. Більшість із цих договорів уже не діють або перебувають на межі зникнення, що неминуче впливає на безпеку країн НАТО, а також впливає на стабільність одного з фундаментальних договорів у галузі міжнародної безпеки – ДНЯЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на довгу історію існування системи нерозповсюдження та її ключових договорів, а також центральну роль цього питання для підтримки міжнародної стабільності, маємо велику кількість робіт із вищезгаданої тематики. Серед визначних учених, котрі досліджують сучасний стан ядерного стримування й контролю над озброєннями, відзначимо таких, як П. Синовець, Б. Сміт, А. Макхиджвіні, Ю. Моїд, Бр. Робертс, Е. Рeger, К. Рієф, А. Д. Льюїс, Т. Рауф, Я. Дюркалес, Дж. Кокс, М. Р. Гордон, А. Хлопков і С. Ромашенко. Водночас на сучасному етапі система переживає складні часи й нові виклики, безпосередньо пов'язані з Євроатлантичною підсистемою та роллю, яку вона відводить ядерному стримуванню. Саме цим зумовлена актуальність нашої статті.

Мета статті – розглянути, як Міжнародна система нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями впливає на Європейську безпекову систему, і виявити елементи взаємодії двох систем.

Методичні основи дослідження. Мета дослідження передбачає комплексний аналіз із використанням порівняння, абстрагування та конкретизації, виявлення причинно-наслідкових зв'язків та використання теоретично-аналітичних дослідницьких методів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) є одним з основоположних стовпів глобальної безпеки і є також украй важливим для євроатлантичної безпеки. Цей договір підписаний у 1968 р., а вступив у дію у 1970 р. Усі члени НАТО підписали та ратифікували ДНЯЗ, причому троє членів Альянсу (Великобританія, США та Франція) підписали договір як ядерні держави, а решта – як без'ядерні.

Сам факт утворення й розширення НАТО, як очевидно, також сприяв зміцненню режиму ядерного нерозповсюдження. Наприклад, Західна Німеччина (ФРН) серйозно розглядала можливість створення власної ядерної зброї [1]. Однак її приєднання до НАТО в 1955 р. значно знизило ризик воєнної агресії проти країни й позбавило її необхідності набувати ядерну зброю. Те ж саме стосується й таких членів НАТО, як Італія, Норвегія, Нідерланди, Канада, які мали достатньо розвинуту промисловість і технології для створення ядерних арсеналів і які, за оцінками ЦРУ США, у 1960 р. могли б стати ядерними державами [2]. Однак перебування під «ядерною парасолькою» США позбавляло їх від

такої необхідності і, давало змогу направляти кошти не на дорогі військові програми, а на економічний розвиток.

З іншого боку, критики відзначають, що система розширеного стримування в рамках НАТО все-таки підірвала основи ДНЯЗ. Під час холодної війни США розмістили ядерну зброю на території європейських без'ядерних членів НАТО. Більше того, передбачено, що у воєнний час у випадку виникнення екстремальних умов без'ядерні країни НАТО можуть отримати доступ до розміщеної на їхній території ядерної зброї США [3], що прямо суперечить статті II Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, де сказано, що без'ядерні країни зобов'язуються не набувати ядерну зброю [4].

Також для НАТО обмеження розповсюдження ядерної зброї мало ключове значення для зменшення зовнішніх загроз, адже одним із головних завдань блоку протягом значного періоду було відвернення загрози ядерного удару по країнах-членах Альянсу. Ядерний арсенал одного лише Радянського Союзу становив екзистенційну загрозу для всього НАТО. Однак серед лідерів країн-членів НАТО існували побоювання, що СРСР буде не єдиною ядерною загрозою для Альянсу, оскільки у світі можуть з'явитися 10–15, а то й понад 20 країн із ядерною зброєю [2]. Однак підписання ДНЯЗ багато в чому дало змогу запобігти цим апокаліптичним прогнозам [5].

Щоправда, підписання ДНЯЗ не зупинило військові ядерні програми таких потенційно небезпечних для НАТО країн, як Ірак та Лівія. Ірак зупинив свою військову ядерну програму лише після військової операції проти нього в 1991 р., а рішення Лівії відмовитися від ядерної програми також було багато в чому зумовлено наслідками військової операції проти того ж Іраку у 2003 р. Також силовим шляхом зупинено й військову ядерну програму Сирії після того, як ізраїльська авіація знищила сирійський ядерний реактор поблизу селища Аль-Кібар [6].

Утім, як очевидно, більшість країн від набуття ядерної зброї стримала саме система ДНЯЗ, а не загроза силового втручання. Найбільш переконливим аргументом на користь ефективності ДНЯЗ стала добровільна відмова від ядерних арсеналів спочатку Південно-Африканської Республіки, а потім Білорусі, Казахстану й України [6]. Останні три країни стали серйозною проблемою для НАТО на початку 1990-х років, оскільки як правонаступники СРСР вони також претендували на набуття ядерного статусу. Відмова Білорусі, Казахстану та України від ядерної зброї й підписання ними ДНЯЗ як без'ядерних

країн сприяло зміцненню режиму ядерного нерозповсюдження та стало однією з причин успішного проведення чергової Оглядової конференції ДНЯЗ, коли було прийнято рішення продовжити цей договір безстроково. Це дійсно стало великим успіхом, адже термін дії ДНЯЗ становив лише 25 років, цей термін спливав саме в 1995 р. Існували побоювання, що договір припинить своє існування й у сфері міжнародної безпеки почнеться хаос. На щастя, цього не сталося.

Утім, останнім часом знову з'являються серйозні підстави для песимізму стосовно майбутнього ДНЯЗ. До такого песимізму багато в чому призводять проблеми горизонтального розповсюдження, пов'язані з ядерними програмами КНДР та Ірану. Але також суттєвою проблемою є надто повільний прогрес у запобіганні вертикальному ядерному розповсюдженню (тобто зростанню ядерних арсеналів наявних ядерних держав) і виконанні статті 6 ДНЯЗ, яка зобов'язує ядерні країни послідовно скорочувати свої ядерні арсенали, поки у світі взагалі не залишиться ядерної зброї [4]. Щодо виконання шостої статті ДНЯЗ уже впродовж тривалого часу тривають дискусії між ядерними й без'ядерними державами. Саме ці дискусії стали причинами того, що з дев'яти оглядових конференцій ДНЯЗ лише чотири закінчились успішно, тобто з ухваленням підсумкового комюніке [7]. Останню ювілейну конференцію призначено на 2020 р., але через коронавірус перенесено на 2021. Дискусії щодо виконання шостої статті ДНЯЗ безпосередньо стосувались і НАТО, оскільки три члени Альянсу є ядерними країнами, а на території деяких без'ядерних країн НАТО в Європі розміщується ядерна зброя США.

З одного боку, ядерні держави наводять аргументи щодо того, що з часів завершення холодної війни їхні ядерні арсенали суттєво скоротились, і приклад країн НАТО це особливо яскраво демонструє. Так, під час холодної війни США розгорнули близько 7300 одиниць ядерної зброї в Європі з метою забезпечення європейським країнам НАТО розширеного стримування та гарантій безпеки. А на сьогодні кількість американської ядерної зброї в Європі скоротилася на 90 %, порівняно з періодом завершення холодної війни. Лише в період із 1991 по 1993 р. США вивезли з Європи близько 3000 одиниць ядерної зброї, а у 2000–2010 рр. США продовжили скорочувати кількість своєї ядерної зброї в Європі та зосередили її на меншій кількості баз [8]. Крім того, США радикально зменшили кількість тактичної ядерної зброї в Європі, після того, як президент Джордж Г. У. Буш 27 вересня 1991 р. повідомив про

перебудову ядерних сил США у відповідь на розпад Радянського Союзу та закликав Кремль до аналогічного кроку. Крім того, США знищили всі ядерні глибинні бомби в Європі, зняли з чергування стратегічні бомбардувальники й скасували раніше заплановану модернізацію низки ядерних комплексів [8]. У відповідь на цей крок радянський президент Михайло Горбачов також зобов'язався суттєво скоротити запаси радянської тактичної зброї, і радянське, а потім і російське керівництво справді зробили кроки в цьому напрямі. Однак, оскільки знищення тактичних ядерних арсеналів проводилося лише на основі заяв Вашингтону та Кремля й не регламентувалося ніякими договорами та перевітками, то досі залишається до кінця незрозумілим, скільки саме одиниць тактичної ядерної зброї знищила Росія, а скільки залишила. Але одне безсумнівно: у Росії, незважаючи на суттєві скорочення, усе ще залишається досить великий тактичний ядерний арсенал (близько 1500–2000 одиниць) [8], і цей арсенал суттєво перевищує кількість тактичної ядерної зброї НАТО в Європі (близько 150–200 авіаційних бомб) [8], що досі залишається серйозним фактором, який ускладнює й без того непрості відносини НАТО та РФ.

У цілому ядерний арсенал США згідно з доступними даними скоротився з 31 255 боєголовок у 1967 р. до 3822 боєголовок у 2017 р. (без урахування боєголовок, які зняті з озброєння та очікують демонтажу) [9], що становить 88 % [10]. Згідно з обмеженнями Договору про стратегічні наступальні озброєння 2010 р. (Новий СНВ), розмір ядерного арсеналу США опустився до найменших показників із 1950-х р. [7]. Інші ядерні держави НАТО також провели суттєві скорочення ядерних арсеналів. Так, Великобританія зменшила кількість своїх розгорнутих ядерних боєголовок до 120 [11], а Франція – до 300 [12]. Росія та Китай також заявили про скорочення своїх ядерних арсеналів [6].

Утім, незважаючи на такий суттєвий прогрес у скороченні ядерних арсеналів, без'ядерні держави продовжують висловлювати своє незадоволення темпами ядерного роззброєння. Зокрема, у багатьох країн викликає занепокоєння той факт, що останнім часом роль ядерної зброї збільшилася, а також те, що ядерні держави проводять суттєву модернізацію ядерних арсеналів, які, хоч і втрачають у кількості, зате додають у якості. Вихід США у 2002 р. із ще однієї важливої для міжнародної безпеки угоди – Договору про протиракетну оборону (ПРО), який обмежував створення Радянським Союзом і США систем протиракетної оборони лише двома районами [13], став додатковим

стимулом для гонки ядерних озброєнь і пов'язаних з нею побоювань щодо невиконання вимог статті шостої ДНЯЗ про повне ядерне роззброєння. Офіційною причиною для виходу США з договору про ПРО стало бажання захистити територію США і їхніх союзників від потенційних ракетних атак із боку КНДР та Ірану. Однак Росія побоюється, що ракети-перехоплювачі американської системи ПРО потенційно зможуть перехоплювати не лише іранські й північнокорейські ракети, але й російські носії ядерної зброї, і це поставить під удар російське ядерне стримування [14]. Саме тому Росія займається розробкою гіперзвукових ракет зі складною траєкторією, які будуть здатні долати потенційну перешкоду у вигляді американської ПРО [15].

Початок війни в Україні у 2014 р. також загострив проблему ядерної зброї, адже на тлі конфронтації із Заходом Росія дедалі більше почала опиратись у своїй політиці на ядерну зброю, а НАТО змушене на її дії реагувати, що й призвело до зростання ролі ядерної зброї і для Росії, і для НАТО, і для інших акторів міжнародних відносин. Так, Росія провела модернізацію 80 % своїх ядерних сил, а США суттєво відстали від Росії та Китаю в модернізації ядерної зброї [16]. Не в останню чергу якраз через те, що на початку 2010 р. США під керівництвом лауреата нобелівської премії миру президента Барака Обами всерйоз збиралися наблизитися до реалізації ідеї без'ядерного світу, як того вимагає шоста стаття ДНЯЗ. Як наслідок, США лише зараз починають власну програму модернізації, яка розрахована більш ніж на 20 років і яка передбачає, зокрема, продовження ресурсу бомб вільного падіння B61, розгорнутих у Європі для виконання спільних ядерних місій НАТО. Оскільки ця модернізація є досить запізнілою, Росія зараз перебуває у вигіднішому положенні для того, щоб розмістити нові стратегічні боєзаряди на сучасних розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракетах, балістичних ракетах підводного базування та бомбардувальниках [6], коли у 2021 р. спливе термін обмежень, передбачених договором СНВ 2010 р. [17]. Шанси на продовження Нового СНВ з'явилися із обранням новим президентом США Дж. Байдена, що вступить на посаду президента в січні 2021 р. та його наміри продовжити дію договору, але чи встигне він це зробити, залишається під питанням. У разі провалу СНВ не буде.

А це, зі свого боку, підсилює скепсис без'ядерних держав. Адже якщо не буде укладено нового російсько-американського договору про стратегічні наступальні озброєння (уперше з кінця 1960-х років) або принаймні продовжено старий, це означатиме, що не буде договору,

який би обмежував ядерні арсенали двох ядерних наддержав [18]. Не буде й чергового скорочення двох найбільших ядерних арсеналів. Навіть більше, без нового договору СНВ не виключено, що обидві ядерні наддержави почнуть нарощувати свої ядерні арсенали не лише якісно, як це вони вже роблять, ставлячи на озброєння гіперзвукові носії ядерної зброї й модернізуючи ядерні комплекси, а ще й кількісно. Наразі Сполучені Штати виступають за новий договір за участю Китаю, а РФ за продовження наявного та залучення всіх п'яти офіційних ядерних держав.

Для того щоб натиснути на ядерні держави, без'ядерні ініціювали розробку Договору про заборону ядерної зброї, текст якого узгоджено 7 липня 2017 р. на Генеральній асамблеї ООН [19]. Ухвалення Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ) викликало негативну реакцію серед усіх членів НАТО, що відображено у відповідній заяві Північно-Атлантичної ради, де зазначено, що ДЗЯЗ не зміцнює глобальну безпеку, а підриває її, оскільки він вносить розлад у глобальні зусилля протидії ядерному розповсюдженню й підриває основоположний документ у цій сфері – ДНЯЗ [20].

Позиція НАТО є логічною, оскільки в Альянсі неодноразово заявляли, що він залишиться ядерним, поки існує ядерна зброя [6]. Згадана вище модернізація ядерних арсеналів Росії та Китаю, зростання напруги у відносинах із Росією на тлі кризи в Україні, проблеми довкола ядерних програм КНДР й Ірану, нестабільна обстановка на Близькому Сході – усе це погіршує міжнародну безпеку та створює серйозні безпекові виклики й для НАТО. У такій ситуації Альянс змушений реагувати на нові виклики своїй безпеці, а для цього йому потрібна опора, у тому числі на традиційні інструменти ядерного стримування. Тому виникнення ДЗЯЗ стало вкрай невчасним для НАТО та пропаганда ідей цього договору суперечить національним інтересам членів НАТО.

Загроза ДЗЯЗу для Альянсу є більшою, ніж для Росії чи Китаю, оскільки країни НАТО демократичні й саме там більше можливостей пропагувати ідеї без'ядерного світу, ніж у ядерних державах з авторитарними режимами. Тому не випадково організація ICAN (International Campaign to Abolish Nuclear Weapon), яка найбільш активно пропагує підписання ДЗЯЗ, підтримує тісні зв'язки з неурядовими організаціями, котрі розміщені переважно на території США та їхніх союзників (усього таких організацій понад 200) [21]. Згідно з проведеним у 2007 р. соціологічним опитуванням, громадяни таких країн-членів НАТО, як США, Італія, Німеччина, Великобританія,

меншою мірою – Франція, ще задовго до появи ДЗЯЗ підтримували ідею повного знищення ядерних арсеналів у світі [22]. Із цього можна зробити висновок, що пропагандисти без'ядерного світу в багатьох країнах НАТО вже, так би мовити, матимуть підготовлений ґрунт, а тому прихильники ДЗЯЗ потенційно можуть схилити на свій бій громадську думку лише демократичних країн НАТО і їхніх союзників, у той час як населення Росії, Китаю, КНДР та інших ядерних держав навряд чи взагалі перейматиметься ідеями ДЗЯЗ.

Колапс Договору про ракети середнього й меншого радіуса дії (ДРСМД) став ще одним серйозним викликом для безпеки НАТО, який робить ще більш віддаленою підтримувану прихильниками ДЗЯЗ ідею без'ядерного світу. ДРСМД підписаний лідерами США та СРСР Рональдом Рейганом і Михайлом Горбачовим у 1987 р. і зобов'язав дві ядерні наддержави повністю ліквідувати свої ракети-носії ядерної зброї радіусом від 500 до 5500 км [23]. Виконуючи положення Договору, США ліквідували розміщені на території європейських союзників по НАТО ракети, у той час як радянські ракети виведені з території України та Білорусі. Отже, знищено цілий клас ракет, які під час холодної війни націлені на низку столиць у Західній та Східній Європі і які могли долетіти до своїх цілей лише за кілька хвилин, що само по собі створює додаткові ризики розв'язання глобальної ядерної війни. Але в ситуації, коли обидві ядерні наддержави позбулися ракет середнього й меншого радіусів дії, то досягати територій одне одного або території союзників іншої сторони вони могли лише за допомогою міжконтинентальних балістичних ракет, яким знадобиться близько 15 хвилин, щоб дістатися цілі. Це значно більший час, ніж ті кілька хвилин, за які доходить до цілі ракета меншого радіуса дії. За 15 хвилин сторони мають достатньо часу, щоб, наприклад, вчасно з'ясувати, що інформація про ймовірний запуск насправді є хибною або ж стався непередбачуваний інцидент через технічну несправність чи ще якийсь форс-мажор. Іншими словами, відсутність ракет середнього й меншого радіуса дії давала Росії та США достатньо часу для того, щоб уникнути глобальної ядерної війни, а тому для їхньої безпеки та для безпеки НАТО було важливим збереження Договору РСМД [24].

Однак із початку 2010-х р. існування ДРСМД поставлено під загрозу через політику Росії, яка почала розробляти нові ракети, що підпадали під заборону договору. 23 травня 2013 р. США вперше на офіційному рівні висловили своє занепокоєння з приводу можливих порушень Росією ДРСМД [24]. Після низки закликів дотримуватися

ДРСМД та взаємних звинувачень на початку 2019 р. США зробили останню спробу врятувати ДРСМД, закликавши Росію зняти з озброєння ракету 9М729. Оскільки цього не відбулося, США за повної підтримки членів НАТО 2 серпня 2019 р. вийшли з ДРСМД [24].

Утім, незважаючи на видиму підтримку членами НАТО виходу США з ДРСМД, розвал цього договору має потенціал внести розлад в Альянсі, який і без того останнім часом не завжди відзначається єдністю. Адже у зв'язку з виходом США з ДРСМД постає питання про те, чи готові європейські члени НАТО розміщувати на своїй території американські ракети середнього та малого радіуса дії. Найбільш впливові гравці в ЄС Німеччина та Франція ще до колапсу ДРСМД скептично ставилися до намірів адміністрації Трампа вийти з ДРСМД навіть попри те, що вони визнавали порушення цього договору Росією [25]. Інші ж країни, такі як Великобританія, Польща та Латвія могли б погодитися на розміщення американських ракет на своїй території, що суперечило б позиціям Франції й Німеччини та посіяло б новий розбрат у лавах НАТО [26]. Тому адекватною реакцією на ці потенційно можливі протиріччя стала озвучена незадовго до припинення дії ДРСМД заява Генсека НАТО Єнса Столтенберга про те, що НАТО взагалі «не має наміру розміщувати нові ядерні ракети в Європі» [27], причому Генсек НАТО повторив цю заяву і у 2020 р., тобто майже через рік після виходу США з ДРСМД [28]. Замість розміщення нових ядерних ракет, НАТО, за словами Генсека організації, відповість на порушення Росією ДРСМД укріпленням систем протиповітряної (ППО) та протиракетної (ПРО) оборони, а також поставить на озброєння додаткові винищувачі п'ятого покоління [29].

Ще одним договором, який мав на меті зміцнити стратегічну стабільність, зменшити ризики нерозповсюдження й покращити виконання шостої статті ДНЯЗ про загальне ядерне роззброєння, став Договір про всебічну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). ДВЗЯВ забороняє проведення всіма державами будь-яких ядерних випробувань [30]. Цей договір був підписаний ще в 1996 р., однак досі не набув чинності, оскільки обов'язковою умовою для цього є його ратифікація всіма країнами з ядерною зброєю та розвинутими ядерними технологіями. Серед країн НАТО договір ратифікували всі члени, окрім США, які підписали його, однак досі не змогли ратифікувати. Інші члени НАТО підтримують договір, і Великобританія, Канада, Німеччина та Франція зверталися до США з проханням ратифікувати ДВЗЯВ, однак спроби американського Конгресу зробити це провалилися через протидію консервативно налаштованих політичних сил [3]. Зараз майбутнє ДВЗЯВ залишається невизначеним й існує навіть ризик

того, що цей договір у підсумку також буде просто денонсований його ключовими підписантами. Так, у травні 2019 р. голова управління воєнної розвідки Пентагону Роберт Ешлі звинуватив Росію у порушенні ДВЗЯЗ і проведенні ядерних випробувань малої потужності [31]. У відповідь на ці обвинувачення російський міністр закордонних справ Сергій Лавров заявив, що США використовують ці обвинувачення для того, щоб в односторонньому порядку вийти з ДВЗЯВ, подібно до того, як вони це зробили з ДРСМД [32]. Хоча Організація Договору про заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ) не зафіксувала ніяких спроб проведення ядерних випробувань ні з боку РФ, ні з боку США [33], утім, подібні взаємні обвинувачення є тривожними та можуть справді свідчити про те, що у Вашингтоні розмірковують над відкликанням підпису США під ДВЗЯВ, особливо враховуючи той факт, що останнім часом вихід США з ключових у сфері міжнародної безпеки договорів стає тенденцією.

Ця тенденція підтверджується з виходом США з Договору про відкрите небо через пів року, про які оголошено 21 травня 2020 р. [34]. Договір про відкрите небо підписаний і ратифікований 34 країнами-членами Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) і набув чинності у 2002 р. Договір давав змогу його учасникам проводити розвідувальні польоти над територією один одного, за умови, що ці польоти проводитимуться на літаках без озброєнь та що на борту розвідувального літака будуть представники країни, над якою відбувається політ [35]. Договір підписано невдовзі після закінчення холодної війни в 1992 р. і мав на меті сприяти зміцненню взаємної довіри між його учасниками.

Заява Вашингтону про намір вийти з Договору про відкрите небо протягом наступних шести місяців стала досить несподіваною, однак вона відображає логіку теперішнього протистояння США й Росії. Як і у випадку з ДРСМД, мотивами виходу США з договору стали неоднозначні дії Росії, яка перешкоджала або обмежувала інспекційні польоти літаків США та їхніх союзників над Калінінградом, Чечнею, Абхазією й Південною Осетією, у той час як Росія на своїх розвідувальних літаках використовувала недозволені договором камери та фотоапарати, що могли надати їй інформацію про критичну інфраструктуру США [36].

Утім, у НАТО немає єдиної позиції щодо Договору про відкрите небо [37] і вихід США з цього договору став черговим викликом єдності Альянсу. Такі європейські члени НАТО, як Бельгія, Італія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція та Чехія, а також члени ЄС Фінляндія й Швеція, виступили зі спільною заявою, у якій

висловили свій жаль із приводу виходу США з Договору про відкрите небо, хоча й підтвердили своє розуміння стурбованістю США щодо дій Росії [38]. Навіть у випадку виходу США з Договору про відкрите небо інші країни НАТО заявляють, що продовжать свою участь у ньому [39].

Вихід США з Договору про відкрите небо означає подальше руйнування архітектури договорів про євроатлантичну та міжнародну безпеку. Однак треба відзначити, що крах Договору про відкрите небо не матиме таких самих масштабних наслідків, як колапс ДРСМД чи можливий відхід в історію Договору СНВ. Урешті-решт, для великих воєнних держав Договір про відкрите небо вже стає символічним, оскільки в сучасних умовах такі країни, як США та Росія, можуть контролювати територію один одного й без розвідувальних польотів та пов'язаних із ними обмежень за допомогою штучних супутників із космосу [34]. Тому практичне значення Договору про відкрите небо має лише для невеликих країн, які не мають власних супутників у космосі. Однак, хоча для РФ і США виконання цього Договору ставало останнім часом, по суті, символічним, вихід США з нього також символізуватиме подальше зростання напруженості й появу нових викликів євроатлантичній безпеці. Вихід адміністрації президента Дональда Трампа з ДРСМД, Договору про відкрите небо та слабкий прогрес американсько-російських переговорів щодо продовження Договору СНВ можна оцінити як спробу президента США відмовитися від обмежень, котрі накладають договори про контроль над озброєннями, і в умовах їх відсутності скористатися воєнними перевагами США над іншими країнами [39].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, в умовах, коли старі договори з контролю над озброєннями руйнуються, а нові не узгоджуються, основою міжнародної та євроатлантичної безпеки стає стримування. Тому вірогідно, що у 2020-х рр. євроатлантична безпека ґрунтуватиметься, передусім на цьому, а не на договорах про обмеження озброєнь. Імовірно, єдиним договором, який зберігатиме свою актуальність, попри різні кризи, залишатиметься ДНЯЗ, оскільки в збереженні цього договору однаково зацікавлені і Росія, і Китай, і всі країни НАТО, і інші ключові учасники міжнародних відносин. Однак, судячи з усього, навіть цей договір перебуватиме на межі колапсу через несприятливі тенденції на міжнародній арені. До таких тенденцій належить напружена ситуація на Близькому Сході та

в Україні, що підштовхує задіяні в цих конфліктах країни до гонки озброєнь, у тому числі ядерних. Наслідком зростання цієї напруженості став вихід США з ДРСМД та Договору про відкрите небо, невизначене майбутнє Договору СНВ, термін дії якого спливає вже у 2021 р., і все це зменшує стабільність у сфері контролю над озброєннями та створює передумови для чергового витка гонки озброєнь. Також не додає оптимізму й ситуація з ДВЗЯВ, який навіть через чверть століття після його підписання досі не набув чинності та в порушенні якого Росія й США обвинувачують один одного, що може стати тривожним сигналом імовірної денонсації та цього договору. Підписання багатьма країнами ДЗЯЗ, що формально мало б сприяти виконанню статті шостої Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, насправді завдало додаткового удару по режиму нерозповсюдження, оскільки перешкоджає виробленню єдиних підходів до цієї проблематики. Причому саме для країн НАТО ДЗЯЗ становить особливу небезпеку, оскільки пропагандисти цього договору більш успішно діють саме в демократичних державах НАТО, ніж в авторитарних ядерних країнах. Тож існує ризик того, що громадськість вимагатиме від урядів країн НАТО відмовитися від ядерного стримування, у той час як авторитарні країни спокійно продовжуватимуть опиратися на ядерну зброю та загрожувати інтересам НАТО.

Усі ці несприятливі тенденції вимагають від НАТО адекватної реакції. Як бачимо, повністю зберегти стару систему міжнародних договорів контролю над ядерними озброєннями навряд чи вдасться і навряд чи потрібно. Лише ДНЗЯЗ необхідно намагатися зберегти в незмінному вигляді впродовж якомога довшого часу. Інші ж договори з часом неминуче втрачають актуальність, як це сталося з Договором про ПРО чи Договором про РСМД. Їх укладено ще в часи холодної війни, а з тих пір розстановка сил на міжнародній арені кардинально змінилася й зовсім не відповідає тій ситуації, у якій дві наддержави уклали договори про контроль над озброєннями [40]. До того ж, із часів холодної війни воєнна наука та технології, пов'язані з освоєнням космосу, штучного інтелекту, кіберзброї, гіперзвукової зброї, досягли значного прогресу. І країни не можуть забороняти одна одній розвивати новітні технології, а тому контроль над виконанням ДРСМД чи ДПРО у будь-якому разі в сучасних умовах був би дуже проблематичним. Тому, як бачимо, для уникнення хаосу, гонки озброєнь і зростання напруженості державами НАТО слід починати працювати над розробкою нових

договорів із контролю над озброєннями, які б урахували сучасні реалії й нинішній стан розвитку воєнних технологій. Звичайно, переговори про такі договори з Росією та Китаєм будуть непростими, але, як показує досвід холодної війни, створення комплексної системи контролю над озброєннями можливе навіть тоді, коли її учасники мають дуже непрості відносини між собою, оскільки в зменшенні напруженості й гонки озброєнь однаково зацікавлені всі учасники міжнародних відносин. Як очевидно, першим кроком до створення нової системи договорів про контроль над ядерними озброєннями могли би стати переговори щодо майбутнього Договору СНВ, до участі в якому було б бажано залучити й Китай.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хлопков, А. Военная ядерная программа Германии. *Официальный сайт ПИР-Центра* <http://www.pircenter.org/sections/43-voennaya-yadernaya-programma-germanii>
2. Moeed, Y. (01.2009). Predicting Proliferation: The History of the Future of Nuclear Weapons. *Policy paper Number 11 Foreign policy at Brookings*, p. 14 https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/01_nuclear_proliferation_yusuf.pdf
3. Макхиджани, А., Смит, Б. (27.08.2004). Ядерный конфликт внутри НАТО. *Независимое военное обозрение*. https://nvo.ng.ru/concepts/2004-08-27/4_nato.html
4. Договор о нераспространении ядерного оружия. *Официальный сайт ООН* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml
5. Lewis, A. D. (2009). THE NPT, *The Nonproliferation Review*, 16:2, 143–172, DOI: 10.1080/10736700902969638 <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F10736700902969638>
6. Durkalec, J. (29 June 2018). The Nuclear Non-proliferation Treaty at fifty: a midlife crisis. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/06/29/the-nuclear-non-proliferation-treaty-at-fifty-a-midlife-crisis/index.html>
7. Рауф, Т. (2018). ДОГОВОР О НЕРАСПРОСТРАНЕНИИ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ: ЕСТЬ ЛИ ЖИЗНЬ ПОСЛЕ 50? *Ядерный Контроль*, 6 (500) <http://www.pircenter.org/articles/2167-773080>
8. Кокс, Дж. (8 июня 2020). Ядерное сдерживание сегодня. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2020/06/08/yadernoe-sderyoivanie-segodnya/index.html>
9. Stockpile Numbers. End of Fiscal Years 1962–2017. *Official website of U.S. Department of Defense* https://open.defense.gov/Portals/23/Documents/frddwg/2017_Tables_UNCLASS.pdf
10. Statement by the United States in Cluster 1: Nuclear Disarmament and Security Assurances Second Session of the Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons by Ambassador Robert A. Wood (Permanent Representative of the United States to the

Conference on Disarmament) (April 26, 2018). *Official website of UN* http://statements.unmeetings.org/media2/18559537/usa-2018-npt-prepcom_us-cluster-1-specific-issue-statement.pdf

11. Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons Pillar. Draft Statement by the United Kingdom (2018). *Official website of UN* <http://statements.unmeetings.org/media2/18559565/uk-new-prepcom-pillar-i-uk-statement-2018docx.pdf>

12. Seconde session du Comite preparatory de la Conference d'examen du Traite sur la non-proliferation des armes nucleaires de 2020 (Geneve, 23 avril – 4 mai 2018). Intervencion de madame Alice Guitton, Represant permanent de la France aupres de la Conference du disarmament, Chef de la delegation francaise (Geneve, le 25 avril 2018). *Official website of UN* http://statements.unmeetings.org/media2/18559401/france-e-and-f-printer_20180425_150957.pdf

13. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки об ограничении систем противоракетной обороны (26 мая 1972). *Сайт Центра по изучению проблем контроля над вооружениями, энергетики и экологии* <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/abm-treaty.htm>

14. Проблематика ПРО (Справка). (6.07.17). *Официальный сайт Министерства иностранных дел РФ*. https://www.mid.ru/voenno-strategiceskie-problemy/-/asset_publisher/hpkjeev1aY0p/content/id/1138618

15. Борисова, О., Абакумов, И. (14.01.2020). НАТО нечем прикрыть Европу от новейшей российской ракеты. *Взгляд*. <https://vz.ru/politics/2020/1/14/1017866.html>

16. Доповідь: гіперзвукові ракети подвійного призначення загрожують безпеці світу. (14.8.2019). *VOA News*. <https://ukrainian.voanews.com/a/giperzvukova-zbroya/5040878.html>

17. Reif, K. (January 2020). New START at a Glance. *Arms Control* <https://www.armscontrol.org/factsheets/NewSTART>

18. Гончаренко, Р. (21.06.2020). Почему ракетный договор СНВ-3 вряд ли будет продлен, и чем рискуют США и РФ. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/3n62KLz>

19. Treaty on the prohibition of nuclear weapons. *UN official website. Office for disarmament affairs*. <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/tpnw/>

20. North Atlantic Council Statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. (20 Sep. 2017) *NATO Official Website*. https://www.nato.int/cps/ua/natohq/news_146954.htm

21. Roberts, Br. (March 2018). Ban the Bomb? Or Bomb the Ban? Next Steps on the Ban Treaty. *Global security policy brief*. p. 3 <https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2018/03/180322-Brad-Roberts-Ban-Treaty.pdf>

22. Regehr, E. (October 2007). Nuclear Disarmament or Nuclear Ambivalence? *Project Ploughshares Briefing*. <http://ploughshares.ca/wp-content/uploads/2007/10/brf074.pdf>

23. Договор между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки о ликвидации их ракет средней дальности и

меньшей дальности. *Официальный сайт ООН* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf

24. NATO and the INF Treaty. (02 Aug. 2019). *Official NATO website*. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_166100.htm?selectedLocale=en

25. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 22, 28. <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

26. Сіновець, П. (1 лютого 2019). Ракети без обмежень: які наслідки для України матиме вихід США з ядерної угоди з РФ. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/02/1/7092316/>

27. НАТО не має наміру розміщувати в Європі нові ядерні ракети, – Столтенберг (12 листопада 2018). *Українські новини*. <https://ukranews.com/ua/news/595227-nato-ne-maye-namiru-rozmishhuvaty-v-yevropi-novi-yaderni-rakety-stoltenberg>

28. Live streaming: Meetings of NATO Ministers of Defence. *Brussels Belgium* (18 Jun. 2020). https://www.nato.int/cps/en/natohq/events_67375.htm

29. НАТО не буде розміщувати нові ядерні ракети в Європі, – Столтенберг. (17 червня 2020). *ZIK*. https://zik.ua/news/politics/nato_ne_bude_rozmishchuvaty_novi_iaderni_rakety_v_yevropi_stoltenberh_972043

30. Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний (ДВЗЯИ). *Официальный сайт Организации Договора по запрещению ядерных испытаний* https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/treaty_text_Russian.pdf

31. Gordon, M. R. (May 29). U.S. Says Russia Likely Conducting Low-Yield Nuke Tests, Defying Test Ban Treaty. Intelligence assessment marks first time U.S. has said Kremlin failed to observe commitments under Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/u-s-says-russia-likely-conducting-low-yield-nuke-tests-defying-test-ban-treaty-11559135102>

32. Лавров заявил о подготовке США к отказу от договора о ядерных испытаниях (20 сентября 2019). *Известия*. <https://iz.ru/923464/2019-09-20/lavrov-zaiavil-o-podgotovke-ssha-k-polnomu-otkazu-ot-dvziai>

33. Организация Договора о запрещении ядерных испытаний прокомментировала обвинения США в адрес России. (29 мая 2019). *Известия*. <https://iz.ru/883441/2019-05-29/v-odvziai-prokommentirovali-obvineniia-ssha-v-adres-rossii>

34. Ромашенко, Р. (21.05.2020). США сообщили партнерам о выходе из Договора по открытому небу. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/3oEvaN0>

35. Договор по открытому небу. *Официальный сайт ОБСЕ*. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/e/14131.pdf>

36. Жолквер, Н. (6.03.2019). Зачем «Ганс-Дитрих Геншер» будет летать над Россией? *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/374RLN3>

37. Гункель, Е. (22.05.2020). Страны Европы сожалеют о выходе США из Договора по открытому небу. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/39YP29Q>

38. Communiqué des ministères des Affaires étrangères de la France, de l'Allemagne, de la Belgique, de l'Espagne, de la Finlande, de la Grèce, de l'Italie, du Luxembourg, des Pays-Bas, du Portugal, de la République Tchèque et de la Suède (22.05.20). *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/secu>

rite-desarmement-et-non-proliferation/actualites/actualites-et-evenements-lies-a-la-defense-et-la-securite/2020/article/communique-des-ministeres-des-affaires-etrangeres-de-la-france-de-l-allemande

39. Тренин, Д. (25.05.2020). Что означает выход США из Договора по открытому небу. *Московский центр Карнеги* <https://carnegie.ru/commentary/81883>

40. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 5 <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

NON-PROLIFERATION AND ARMS CONTROL REGIME AS A SUPERSYSTEM AND GUARANTOR OF THE STABILITY OF THE EURO-ATLANTIC SYSTEM

The article regards the regime of nuclear non-proliferation and arms control as a complex environment of the Euro-Atlantic security system, its supersystem and the international field of interaction with other actors. The article reviews the fundamental role of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) as a system-forming treaty and the influence of modern international dynamics on the shaking of the basics of arms control. Particular attention is paid to cause-and-effect relationships in the processes that take place in the two systems and how they are reflected in each other.

Speaking of the non-proliferation system the emphasis is made on the role of NATO and US. Related controversial questions are also addressed. Article mentions the contribution of the West to achieve a nuclear-free world and its constraints at the current stage. It is noted that at present the nuclear arms race is manifested not in quantitative but in qualitative terms in the context of large-scale modernization projects of nuclear states.

On the other hand, the destructive impact of the US withdrawal from a number of international treaties, such as the Medium-Range and Short-Range Missile Treaty and others that President Trump described as ineffective in line with his largely bilateral policy, in contrast to Obama's multilateral diplomacy, is also highlighted. A similar fate befell the Open Skies Treaty and can still befall the New START despite the election of J. Biden as the new president. In general, it is concluded that there is a close link between the non-proliferation regime and Euro-Atlantic security, the two-way impact of decisions and developments in a given system. It is underlined that maintaining the system of non-proliferation and arms control is in the interests of all international actors in order to preserve strategic stability and predictability of the international situation.

Key words: Euro-Atlantic security system, nuclear non-proliferation, arms control, NPT, NATO, INF, START, ABM.

REFERENCES

1. Hlopkov, A. German military nuclear program. *PIR-Center official website* <http://www.pircenter.org/sections/43-voennaya-yadernaya-programma-germanii>
2. Moeed, Y. (01.2009). Predicting Proliferation: The History of the Future of Nuclear Weapons. *Policy paper Number 11 Foreign policy at Brookings*, p. 14 https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/01_nuclear_proliferation_yusuf.pdf
3. Makhidzhani, A., Smit, B. (27.08.2004). Nuclear conflict inside NATO. *Nezavisimoe voennoe obozrenie*. https://nvo.ng.ru/concepts/2004-08-27/4_nato.html
4. Nuclear nonproliferation treaty. *UN official website* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml
5. Lewis, A. D. (2009). THE NPT, *The Nonproliferation Review*, 16:2, 143–172, DOI: 10.1080/10736700902969638 <https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080%2F10736700902969638>
6. Durkalec, J. (29 June 2018). The Nuclear Non-proliferation Treaty at fifty: a midlife crisis. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/06/29/the-nuclear-non-proliferation-treaty-at-fifty-a-midlife-crisis/index.html>
7. Rauf, T. (2018). Nuclear nonproliferation treaty: is there life after 50? *Jadernyj Kontrol'*. Issue 6 (500). <http://www.pircenter.org/articles/2167-773080>
8. Koks, J. (8.06.2020). Nuclear deterrence today. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2020/06/08/yadernoe-sderyoivanie-segodnya/index.html>
9. Stockpile Numbers. End of Fiscal Years 1962–2017. *Official website of U.S. Department of Defense* https://open.defense.gov/Portals/23/Documents/frddwg/2017_Tables_UNCLASS.pdf
10. Statement by the United States in Cluster 1: Nuclear Disarmament and Security Assurances Second Session of the Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons by Ambassador Robert A. Wood (Permanent Representative of the United States to the Conference on Disarmament) (April 26, 2018). *Official website of UN*. http://statements.unmeetings.org/media2/18559537/usa-2018-npt-prepcom_us-cluster-1-specific-issue-statement.pdf
11. Preparatory Committee for the 2020 Review Conference of the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons Pillar. Draft Statement by the United Kingdom (2018). *Official website of UN*. <http://statements.unmeetings.org/media2/18559565/uk-new-prepcom-pillar-i-uk-statement-2018docx.pdf>
12. Seconde session du Comite preparatory de la Conference d'examen du Traite sur la non-proliferation des armes nucleaires de 2020 (Geneve, 23 avril – 4 mai 2018). Intervencion de madame Alice Guitton, Represant permanent de la France aupres de la Conference du disarmament, Chef de la delegation francaise (Geneve, le 25 avril 2018).

Official website of UN. http://statements.unmeetings.org/media2/18559401/france-e-and-f-printer_20180425_150957.pdf

13. Treaty between the United States and the Soviet Union on the limitation of the anti-ballistic missile (26.05.1972). *Sajt Centra po izucheniju problem kontrolja nad vooruzhenijami, jenergetiki i jekologii.* <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/abm-treaty.htm>

14. Problems of missile defense (fact sheet). (6.07.17). *Official website of the Russian MFA.* https://www.mid.ru/voenno-strategiceskie-problemy/-/asset_publisher/hpkjeev1aY0p/content/id/1138618

15. Borisova, O., Abakumov, I. (14.01.2020). NATO has nothing to cover Europe from the latest Russian missile. *Vzgljad.* <https://vz.ru/politics/2020/1/14/1017866.html>

16. Report: Dual-purpose hypersonic missiles threaten world security. (14.8.2019). VOA News. <https://ukrainian.voanews.com/a/giperzvukova-zbroja/5040878.html>

17. Reif, K. (January 2020). New START at a Glance. *Arms Control.* <https://www.armscontrol.org/factsheets/NewSTART>

18. Goncharenko, R. (21.06.2020). Why the START-3 missile treaty is unlikely to be extended, and what the United States and Russia risk. *Deutsche Welle.* <https://bit.ly/3n62KLz>

19. Treaty on the prohibition of nuclear weapons. UN official website. *Office for disarmament affairs.* <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/tpnw/>

20. North Atlantic Council Statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. (20 Sep. 2017). *NATO Official Website.* https://www.nato.int/cps/ua/natohq/news_146954.htm

21. Roberts, Br. (March 2018). Ban the Bomb? Or Bomb the Ban? Next Steps on the Ban Treaty. *Global security policy brief*, p. 3 <https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2018/03/180322-Brad-Roberts-Ban-Treaty.pdf>

22. Regehr, E. (October 2007). Nuclear Disarmament or Nuclear Ambivalence? *Project Ploughshares Briefing.* <http://ploughshares.ca/wp-content/uploads/2007/10/brf074.pdf>

23. Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles. *Official UN website.* https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf

24. NATO and the INF Treaty. (02 Aug. 2019). *Official NATO website.* https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_166100.htm?selectedLocale=en

25. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 22, 28. <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

26. Sinovets, P. (1.02.2019). Unrestricted missiles: what are the consequences for Ukraine of the US withdrawal from the nuclear agreement with Russia. *Yevropeiska Pravda.* <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/02/1/7092316/>

27. NATO does not intend to deploy new nuclear missiles in Europe – Stoltenberg (12.11.2018) *Ukrainski Novyny.* <https://ukranews.com/ua/news/595227-nato-ne-maye-namiru-rozmishhuvaty-v-yevropi-novi-yaderni-rakety-stoltenberg>

28. Live streaming: Meetings of NATO Ministers of Defence. *Brussels Belgium* (18 Jun. 2020). https://www.nato.int/cps/en/natohq/events_67375.htm

29. NATO will not deploy new nuclear missiles in Europe, – Stoltenberg. (17.06.2020). *ZIK*. https://zik.ua/news/politics/nato_ne_bude_rozmishchuvaty_novi_iaderni_rakety_v_yevropi_stoltenberh_972043

30. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT). *Official website of the CTBTO*. https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/treaty_text_Russian.pdf

31. Gordon, M. R. (May 29). U.S. Says Russia Likely Conducting Low-Yield Nuke Tests, Defying Test Ban Treaty. Intelligence assessment marks first time U.S. has said Kremlin failed to observe commitments under Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/u-s-says-russia-likely-conducting-low-yield-nuke-tests-defying-test-ban-treaty-11559135102>

32. Lavrov stated that the United States were preparing to abandon the nuclear test treaty (20.09.2019). *Izvestija*. <https://iz.ru/923464/2019-09-20/lavrov-zaiavil-o-podgotovke-ssha-k-polnomu-otkazu-ot-dvziaz>

33. The Organization for the Prohibition of Nuclear Tests has commented on US allegations against Russia. (29.05.2019). *Izvestija*. <https://iz.ru/883441/2019-05-29/v-odvziaz-prokomentirovali-obviniennia-ssha-v-adres-rossii>

34. Romashenko, P. (21.05.2020). The United States has informed its partners of its withdrawal from the Open Skies Treaty. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/3oEvaN0>

35. Open Sky Agreement *OSCE official website*. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/e/14131.pdf>

36. Zholkver, N. (6.03.2019). Why will Hans-Dietrich Genscher fly over Russia? *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/374RLN3>

37. Gunkel, E. (22.05.2020). European countries regret the withdrawal of the United States from the Open Skies Treaty. *Deutsche Welle*. <https://bit.ly/39YP29Q>

38. Communiqué des ministères des Affaires étrangères de la France, de l'Allemagne, de la Belgique, de l'Espagne, de la Finlande, de la Grèce, de l'Italie, du Luxembourg, des Pays-Bas, du Portugal, de la République Tchèque et de la Suède (22.05.20). *France Diplomatie*. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/securite-desarmement-et-non-proliferation/actualites/actualites-et-evenements-lies-a-la-defense-et-la-securite/2020/article/communique-des-ministeres-des-affaires-etrangeres-de-la-france-de-l-allemande>

39. Trenin, D. (25.05.2020). What the US withdraws from the Open Skies Treaty means. *Moskovskij centr Karnegi*. <https://carnegie.ru/commentary/81883>

40. Responses to the INF Treaty Crisis: the European dimension (2019). *Odessa: ONU*, p. 5. <http://odcnp.com.ua/images/pdf/Europe-Responces-to-INF-Crisis.pdf>

Матеріал надійшов до редакції 10.12.2020 р.